

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Уређивачки одбор

др ДРАГИША ЖИВКОВИЋ, др БОЖИДАР КОВАЧЕК,
др ЗОРАН КОНСТАНТИНОВИЋ, др МИРОН ФЛАШАР

Главни и одговорни уредник

др ДРАГИША ЖИВКОВИЋ

КЊИГА ДВАДЕСЕТ СЕДМА (1979), СВЕСКА ПРВА

МАТИЦА СРПСКА

ИЗ ЈЕДНЕ СТАРЕ ПРИРОДНОНАУЧНЕ „ЕКСКУРЗИЈЕ КРОЗ ЛИНГВИСТИКУ”

Ирена Грицкат

Поводом стогодишњице рођења Алберта Ајнштајна (1979. г.) можемо наше лингвисте да подсетимо на један покушај од пре отприлике пола столећа, који је учинио београдски професор средње школе Миливоје Добросављевић, а који се састојао у томе да се укаже на могућност — према изразу самог аутора — „ајнштајнизирања” свих наука, егзактних и хуманистичких, па тако и лингвистике.

Ужа специјалност М. Добросављевића биле су природне науке, али је он имао интересовања и разумевања за најразличитије области људског знања. Поред двеју нама познатих штампаних књига — *Предавања из минералогije за ученике II разреда гимназије* (Пољаревац, 1898) и *Један проблем био-механике* (Београд, 1905), и поред неких радова који су остали у рукопису или су уништени,* Добросављевић је објавио четири невелике књиге под заједничким насловом *Са Ајнштајном кроз науке*. Поднаслови су: I 1) Увод: О Ајнштајну и теорији релативитета уопште и 2) Једна релативистичка екскурзија кроз филологију; II Једна релативистичка екскурзија кроз биологију; III Једна релативистичка екскурзија кроз историју; IV Старост живота на нашој Земљи. Књижнице су издате у Београду и носе годину издања.

Аутор каже: „Кад ове најосновније науке, стварну базу свих осталих наука, као што су геометрија, механика, физика, хемија, астрономија итд., тако рећи најегзактније науке, морамо из основа и радикално да ревидирамо и да их поставимо на нову научну базу, на релативистичку базу, ја мислим да је тим преча и императивнија задаћа свих осталих мање егзактних наука да се бар у главним својим линијама саобразе духу нове науке, саобразе релативистичкој концепцији Света.” А на другом месту: „Потребно је да се нови релативистички погледи на Свет и Природу бар у најглавнијим линијама спроведу кроз све домене људскога сазнања, како би се доцније могла да изврши и ревизија свега осталог у њима, те да се модернизују и крену напред.” (I, 32—33 и 36).

---

* Податке о Миливоју Добросављевићу и његовом раду пружили су ми његова кћи Вера Јанковић и проф. Милен Николић, на чему им се и овом приликом срдачно захваљујем.

Други део прве књиге (I, 38—92), који нас овде једино занима, представља преглед тадашњих знања из егзактних наука, првенствено из физике и затим из антропологије, уз који се дају поређења из тадашњих или нешто ранијих знања о људском говору уопште, а нарочито о појединостима из система индоевропских језика. Егзактно у овој расправи, примећујемо, није увек поцрпено из теорије релативитета, нити из Ајнштајна уопште. Пре би се могло рећи да је за аналогije које су аутору биле потребне, а које су — такве какве су — сасвим успеле, узимано оно што је у природнонаучној области било достигнуто у време писања овог његовог рада и, свакако, инкорпорирано и у Ајнштајнове погледе.

Оваква „егзактификација“ науке о језику, у датом случају „ајнштајнизација“ како то прокламује писац, далеко је од тога да буде једини, па ни први покушај сличне врсте. Не поредећи га са другим сличним покушајима довођења лингвистике у „егзактни ред“, препричаћемо укратко о чему је реч у Добросављевићевој студији.

Указавши на то да ради бољег разумевања данашњег људског говора треба да се осврнемо на филогенетски развој човеков и на његово место у природи, аутор говори, прво, о еволуцији природе уопште. Смисао те еволуције је у прогресивној енергијској ентропизацији, тј. у сталном преобраћању кинетичке (код њега: динамичке) енергије у све потенцијалнију, што у исто време значи да енергија прогресивно тежи да се стабилизује, да пређе у масу, да се материјализује (39, 42—43, 85). — Пошто следимо једино ауторове идеје, а и без потребне стручности, ми на овом месту, разумљиво, нећемо расправљати о томе да ли овако постављена теорија (теорија конверзије) и данас ужива пун углед, или би се сматрала симплифицираним или превазиђеном.

Усталасивање нематеријалног етра, говори аутор, појава енергије зрачења или електромагнетске енергије, рабање електрона, па њихово груписање у атоме и тако редом — све су то примери пораста инерције, пораста стабилности, „масености“ и потенцијалности у природи. Али ни код преласка на даље ступњеве претходно достигнути ступњеве се не губе — и на тај начин природа постаје све хетерогенија. (Јављају се и случајеви обрнутог развоја, негативне еволуције: радиоактивност је појава дезинтеграције, дисолуције материје, међутим, ни то није коначно решење.) Од атома даљом стабилизацијом настају молекули, па мицеле или полухелијиде већ на граници биолошког света. Када се посматра биолошки развој, падају у очи два основна закона: закон одржања живота и закон продужења живота. А то се налази у аналогiji са еволуцијом неживога, јер и тамо и овде видимо, како масацију, стабилизацију на одређеном ступњу, тако и прогресивну еволуцију ка новим целинама. Хетерогености неживога која је напред споменуто одговарају различити облици организованости живог света.

И човек је један од достигнутих ступњева у оваквој еволуцији. Његова тежња за одржањем и продужењем је анимална, међутим, у њему су наталожене и извесне антрополошке одлике, па и суперантрополошке, што ће рећи социјалне, као и суперсоцијалне, што ће тек рећи општечовечанске у правом смислу. Човек је постао човек,

— према Добросављевићу, тј. према сазнањима оног времена — пре отприлике 90.000 година.

Језик се развијао заједно са развојем општих прилика људског постојања. Човек је испрва живео у стању пракомунизма, када је друштво било недиференцирано, када својина није постојала, а људско биће било окренуто првенствено себи и својим потребама. По мишљењу аутора, говор је тада цео био вокалан и неслогован, без сугласника. Напоредо са човековим развојем, уз који иде сезонирање његовог живота (испрва везано за појаву ледених доба — не узима се у обзир могући напредак човечанства тамо где ових геолошких епизода није било), са устаљивањем на једном месту, припитомљавањем животиња, употребом алата и др. — усавршава се и људски говор. Према ауторовом схватању, почетак правог говора представљају једносложне ономатопејске јединице, које и данас чине корене наших речи. Касније се оне слажу у веће целине. Видљива је сличност са оним што је уочено у развоју абилоског и биолошког света: нижи енергетски индивидуалитети се спајају у процесу масације, настају сложеније и у исто време хетерогеније целине, при чему се првотне „опеке“ могу откривати и данас, као што се у природи могу открити атоми водоника.

Када је живот услед наилаaska одређених климатских прилика постао равномерно поновљив, када је дошло до прибирања, до чувања прибраног, тада је и човеков сензоријум постао тананији, а говорна оруђа ефикаснија. Заједно с тим се развијала и човекова психа, па с њоме и говорна дијалектика: говорник је усавршавао граматiku, синтаксу, оживљавао је интонацију и модулацију свога говора као средства општења.

Добросављевић говори о томе како је прелаз из преисторије у предисторију и даље у историју био обележен декомунизирањем различитих чинилаца у човековој средини, стицањем појма о разлици између *ја* и *моје*. Док је испочетка човек осећао само своје *ја* и задовољавао искључиво своје тренутне интересе, касније је спознао и оно што није *ја*, али је *моје*: од егосентристе постао је егоморфиста, печат себе је на одређени начин ударио нечем другом. Отуда су, по ауторовом убеђењу, настала два основна помоћна глагола: јесам и имати („или хтети, као прва етапа ка имати“, 73). На та два глагола заснована је цела вербална граматика. Најпре је човек „обрађивао“ глагол јесам, и то несигурно и на парче, стога је та реч у свим језицима тако неправилна у својој промени. Глагол имати, као и све друге касније глаголе, он је мењао по угледу на промену глагола јесам, није, дакле, стварао нове изразе за временски релативитет, него је само градио нове корене, а даље поступао са њима по угледу на глагол јесам. Човек је, према томе, вршио антропоморфизацију, давао другим појмовима, појмовима који нису његово *ја*, облик свога *ја*.

Људска свест је све урамљивала у појам простора и појам времена. А то су две чисто концептуалне вредности. Човек је изграђивао, и то највише видом и додиром, појам о чврстој материји, што чини основу за појам простора, док је у сукцесији налазио базу за појам времена. Тачно је то да је он та два појма раздвојио и апсо-

лутизовао; међутим, у природи они нису развојени, јер природа то двоје садржи уједно, природа није геометријска већ механичка, сам простор није еуклидовски тродимензионалан, него постоји четвородимензионалан хиперпростор у смислу познате теорије Минковског. Битно је ипак да се примети како је још преисторијски човек то осећао када је стварао свој говор: говор је направљен на четвородимензионалан начин, он представља дијалектички координатни просторно-временски систем, адекватан објективној природи.

Природу у њеном простору и њеном времену обухватају променљиве речи. Именице су створене као представници просторних појава а глаголи као представници појавности у времену. Те две врсте речи су променљиве, јер представљају оно што је променљиво у природи. Оне значе реалитете у простору и времену, док су за исказивање релативитета међу тим реалитетима оспособљене непроменљиве речи. Ове непроменљиве речи котирају ствари у простору (предлози) и времену (прилози). Аутор додаје да под именицама или именима треба подразумевати и њихове квалитативне или квантитативне допуне, а то су придеви, заменице и бројеви. Усклици стоје ван тог система, подсећајући нас само на наше биолошко и психолошко порекло.

Што се тиче историјске еволуције језика, аутор и ту налази аналогије са напред изнетом теоријом о енергијској ентропизацији, али сада на нешто друкчији начин. У резултату антропоцентризма и затим антропоморфизма настали су многобројни морфолошки феномени; тако, нпр., три броја и двадесет један падеж у старословенском. Али у природи све иде ка стабилизовању, па се и у језику запажа тежња ка извесној демобилизацији речи, ка редукцији говорних облика. Промене именица се сужавају, номиналне речи се дединамизују. Многи падежи се свде на непроменљиве облике, и то махом на акузатив, на објектив, који обећава да постане будући индеклинабилни облик. У француском језику сад већ постоји само један падеж, чија се промена постиже предлозима и члановима, својеврсним катажним елементима. Немачки је у том погледу данас на прекретници. А и код глагола се примећују редукције: тако је, рецимо, старогрчки глагол имао неупоредиво више облика него што је то случај у савременим језицима. Аутор упозорава да у питању није начело економије — које се понекад нетачно приписује и самој природи. Природа не поседује тежњу да се укочи, већ непрекидно да се стабилизује, да би се „преко тих јаче потенцијалисаних и индивидуалисаних стабилитета развио нов, још ефективнији кинетизам” (88).

Добросављевић додаје на крају да се људска свест развија све више у научном правцу, тако да и у свакодневни речник продире све више научне терминологије. А наука је међународна. Језик се, као и сама свест, сцијентификује и пуни међународним речима, и то је, вероватно, знак под којим ће тећи даљи језички развој. Аутор не верује у вештачке језике, као што је есперанто, већ у поступну денационализацију појединачних језика, као израз крајњег домета човекове културе.

Цело ово излагање представља занимљиво дело једног заљубљеника у природне науке и у Ајнштајна напоје, дело у којем је писац — да поново прецизирамо — извео аналогije између неких одсека савремене науке о природи и човеку и неких одсека савремене лингвистике. У његовој студији налазимо много филолошког знања, као и занимљивих запажања у области онога што треба да представља споменуте аналогije.

У књизи несумњиво има елемената који би пружили изгледе да се у истим правцима развију и даље. Основни или „реперни” систем, систем од кога посматрач одмерава збивања око себе — један од важних чинилаца Ајнштајнове теорије релативитета — могао би лећи у основу неких разлагања о индикативним и релативним начинима глаголског изражавања, па можда и о модусима у глаголском систему. Желимо, даље, да истакнемо исправан закључак о свођењу (барем у неким језицима) деклинација на све мањи број падежа, у чему је Добросављевић приметио једну специфичну сличност са неким законитостима у природи. Теорија о потенцијализацији материјализованих и стабилizованих елемената, из којих се може развити „нов, још јачи кинетизам”, пружа захвалну грађу за аналогiju коју аутор овде није довољно извукао, мада ју је наговестио: облици променљивих речи или синтагми, управо када се скамењују, постају (захваљујући контексту) потенцијалнији, у њима се зачињу могућности за нова значења. Писац је пропустио да проговори и о томе како се именске речи у говору богато овременују (нпр., *веровати*), а временске номинализују (нпр., *веровање*) — што би, иначе, представљало леп прилог управо његовом властитом тврђењу о језику као одразу недељиво четвородимензионалног света. То су, понављамо, чиниоци који иду у прилог пишчевим аналогijaма и који би се могли у том смислу даље обрађивати, што је он и желео, мислећи на будуће научнике који би обновили знања на модерним основама.

Није изопштено до краја запажање — опет уз аналогiju са природним законима — о томе да је у језику некада постојало веће богатство облика (старословенски падежи, старогрчки глаголи) које се после „енергијски ентропизирало”. Јер је пре тога било казано да је језик настајао из мањег броја једносложних корена — он се, значи, испрва на изврстан начин облички обогаћивао, да би касније кренуо супротним правцем, истина, сада уз закономерну потенцијализацију. У питању је некакав раст и пад или спирала у еволуцији, за коју не налазимо праву аналогiju у природи. У области језика је та спирала потпуно објашњива, јер је развој језика ишао напредо не само са једносмерним биолошким и психолошким развојем, него и са другим појавама, које су у том развоју, да тако кажемо, интервенисале са стране — чега нема у природном закону о прогресивној еволуцији са којим се врше поређења. На страни језичке еволуције се налази не само пораст свести о својини, који је, највероватније, заиста битно интервенисао, већ су ту и феномени језичких мешања, па и говорна економија, коју аутор не признаје, а нарочито су ту појаве апстракцизације, фигуризације и стилизације говора.

Ауторовој пажњи је измакло то да предлози не служе само да искажу релативитет именских појмова, нити прилози служе само да

искажу релативитет у времену. Познато је да предлози — можда испрва као фигуре — исказују и временске релације (нпр., *пред* почетак, у средњем веку, *између* чинова итд. итд.), док прилога има разних врста, не само временских.

Не би се свако сложио ни са предвиђањем о томе да ће се језик све више денационализовати у процесу научног раста човековог.

Још једна примедба — аутор је пред очима имао углавном судбину само једног дела човечанства, а при навођењу одређених примера развој само индоевропских језика. У време када је писао своје студије таква су схватања била распрострањенија него данас, па се зато и не могу уписати у грех.

Циљ нам је био да извучемо из заборава рад једног нашег научног ентузијасте из првих деценија овог века, који је смогао снаге да се и поред свог природнонаучног образовања добро упуту у сложена питања науке о језику. Неке од аналогија које је он запазио, данашњи лингвиста већ и зато не би даље обрађивао (иако би штошта могло да се узме у разматрање) јер су поједини ставови из природних наука отишли напред, тако да би се у целој тој интелектуалној мајсторији пошло од непрецизних основа за поређење. Међутим, у своје време Добросављевићеви прилози су били за нашу средину и вредни и врло занимљиви.